

Pokapanja u neolitiku na području Hrvatske

Tuta-Deur, Melani

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:232898>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Sveučilišni preddiplomski studij arheologije

Melani Tuta-Deur

Pokapanja u neolitiku na području Hrvatske

Završni rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni preddiplomski studij arheologije

POKAPANJA U NEOLITIKU NA PODRUČJU HRVATSKE

Završni rad

Student/ica:

Melani Tuta-Deur

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Kristina Horvat Oštrić

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Melani Tuta-Deur**, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom **Pokapanja u neolitiku na području Hrvatske** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 13. rujna 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. KONTINENTALNA HRVATSKA.....	3
2.1 RANI NEOLITIK.....	3
2.2 SREDNJI I KASNI NEOLITIK.....	7
3. PRIMORSKA HRVATSKA.....	11
3.1 RANI NEOLITIK.....	11
3.2 SREDNJI NEOLITIK.....	16
3.3 KASNI NEOLITIK	20
4. RASPRAVA.....	24
5. ZAKLJUČAK.....	30
6. SAŽETAK.....	32
7. SUMMARY.....	34
8. POPIS LITERATURE.....	36
9. POPIS ILUSTRACIJA	39

1. UVOD

Pogrebna praksa naših predaka je nešto što je oduvijek intrigiralo arheologe svih generacija jer osim što je zanimljiv način ophođenja s tijelom pokojnika nakon njegove smrti, ono što je još više zanimljivo je svijest o samoj smrti i vjera u zagrobni život, te kako pomoću materijalne građe potkrijepiti potencijalne teorije o tome. Iako znamo kako još od vremena paleolitika čovjek pridaje pažnju sahrani tijela članova svoje zajednice, u neolitiku takva praksa dobiva novi zamah. Neolitik u jugoistočnoj Europi započinje oko 6500 god.pr.Kr., a obilježja pogrebne prakse koju donosi u manjoj ili većoj mjeri sustižu i Hrvatsku čiji kontinentalni i primorski dio zbog različitih utjecaja sa strane pokazuje znatne razlike, ali i sličnosti. S obzirom na to kako je riječ o kamenom dobu kada socijalna diferencijacija još uvijek nije toliko izražena, prema grobnim priložima ako ih uopće ima, teško je reći koliku je važnost koji pokojnik imao u društvu, mada se čini da su se unutar novonastalih naselja sahranjivali samo određeni članovi zajednice. Iako se socijalno raslojavanje uglavnom vežu uz eneolitik zbog otkrića bakra i njegove široke upotrebe, začetke socijalne diferencijacije možemo prepoznati u grobovima nekih kasnoneolitičkih lokaliteta. Takvi lokaliteti na području Hrvatske nažalost još uvijek nisu otkriveni. Neolitički žitelji polako prelaze na sjedilački način života, započinju s uzgojem stoke i poljoprivrednih dobara, te grade prva trajna naselja unutar kojih koncentriraju čitav društveni i privatni život. Za ovo razdoblje prapovijesti još uvijek nije karakteristično postojanje nekropola, te upravo zbog tog razloga arheolozima nije u potpunosti jasno što se događalo, odnosno kako se postupalo s posmrtnim ostacima tijela pokojnika. Mrtvi se sada većinom sahranjuju u okvirima naselja u zgrčenom položaju na boku, ali čini se samo odabrani članovi zajednice. Stoga se postavlja pitanje što se događalo sa tijelima ostalih stanovnika određenog naselja. Dok neki znanstvenici u pitanje dovode potencijalnu kanibalističku praksu, postoji i velika mogućnost nemarnog odlaganja tijela pokojnika na površini što za posljedicu ima potpuni izostanak osteološke građe.¹ Svakako, iako odgovore na mnoga pitanja poput ovoga još uvijek nemamo, skromna, ali raznovrsna i uvelike interesantna arheološka građa koja dokazuje pogrebnu praksu naših predaka pruža odgovore na brojna druga bitna pitanja. Usporedbom s ostalim europskim regijama, sasvim je jasno kako je Hrvatska preuzela brojne zajedničke obrasce pokapanja, ali i ustanovila neke kulturne specifičnosti. Iako kontinentalna Hrvatska nudi nekolicinu grobnih nalaza koja pokazuju neolitička obilježja, zbog manjka

¹ Š. BATOVIĆ, 1964., 289.

istraženosti i samim time nedostatka materijalnih dokaza posebice iz razdoblja srednjeg i kasnog neolitika, teško je stvoriti konkretnu sliku kako je napredovala pogrebna praksa i koliko je usporedna bila s pogrebnom praksom primorske Hrvatske koja je znatno bolje istražena. Ipak, materijalne građe je dovoljno da bude vidljivo kako unatoč svim regionalnim specifičnostima i sjeverna i južna Hrvatska pokazuju obilježja dva osnovna tipa ukopa koji su dominirali čitavim neolitikom, te nam daju dokaze i o ritualnim obredima, te kultovima koji su bili vrlo važan dio svijesti neolitskog čovjeka.

2. KONTINENTALNA HRVATSKA

Oko 6500 god.pr.Kr. na prostoru kontinentalne Hrvatske događaju se brojne promjene koje nagovještavaju dolazak mlađeg kamenog doba i raskid sa mezolitičkom tradicijom, što se naravno ogleda i u sahranjivanju mrtvih. Dolaskom Starčevačke kulture na tlo kontinentalne Hrvatske u ranom neolitiku, mijenja se način sahranjivanja tijela pokojnika, te se ustaljuje novi obrazac pokapanja koji će se zadržati sve do kraja neolitika. Takvu situaciju možemo pratiti na nekoliko ranoneolitičkih lokaliteta ovog djela Hrvatske gdje promjene u načinu sahranjivanja možemo pratiti i po povećanju količine grobnih priloga, kao i po polaganju tijela između nastambi unutar naselja. Iako su nalazi iz Korenovske i Sopotske kulture koje su obilježile srednji i kasni neolitik, znatno siromašniji, vidljivo je da su se neki aspekti pokapanja zadržali sve do kraja mlađeg kamenog doba. Bitno je napomenuti kako su i u slojevima Starčevačke i u slojevima Sopotske kulture registrirani tragovi ritualnih obreda kojima se slavio "kult mrtvih". Unatoč nedovoljnoj istraženosti i manjku materijalnih dokaza, pogrebnu praksu neolitika u ovom dijelu Hrvatske možemo pratiti na nekoliko lokaliteta.

2.1 RANI NEOLITIK

Kao dominantna kultura ranog neolitika, Starčevačka kultura u velikoj mjeri pokazuje raskid s prethodnim razdobljima u vidu pokapanja mrtvih. Kako još uvijek nema formiranih nekropola, pokojnici se i dalje pokapaju unutar naselja između stambenih i radnih zemunica. Ukupno je dosad pronađeno 21 naselje s ukopima koji nam daju uvid u način sahrane, kao i u neke pogrebne rituale koji su ocrtavali način odnošenja s tijelom pokojnika. Osim što još uvijek nema izdvojenih nekropola, bitno je napomenuti da se unutar naselja pokapaju samo istaknuti članovi neke zajednice, rijetko i s članovima obitelji, ali zajedničke grobnice i dalje nisu česte.² Pokojnici se u grobne jame sada polažu u zgrčenom položaju na lijevom ili na desnom boku, što je bitna razlika u odnosu na razdoblje mezolitika kada su se pokapali u ispruženom položaju,³ a imamo i primjera necjelovitih kostura kojima fali glava ili neki drugi dio tijela. Grobnih priloga nema u svim ukopima, a ako ih ima većinom to ostaju jednostavni artefakti

² K. MINICHREITER, 1998.-1999., 218.

³ D. BORIĆ, 2014., 213.

poput keramičkih posuda, kamenog oružja i oruđa, osobnih potrepština, kao i darova koje su polagali obitelji ili članovi zajednice. Također, u zemlji koja je prekrivala pokojnika na nekim su nalazištima otkriveni žrtvenici, ulomci keramike i kamenja.

Na lokalitetu Vinkovci-Tržnica pronađena su 4 starčevačka ukopa u južnoj zoni naselja. Svi su pokojnici ležali u zgrčenom položaju u grobnim jamama. Radi se o 3 odrasla i jednom dječjem grobu koji je bio najbogatiji priložima poput ulomaka keramičkih posuda i amuleta od spondylusa.⁴ Lokalitet Vinkovci-Nama pokazuje gotovo identične karakteristike u vidu pokapanja gdje su pronađena također 4 starčevačka ukopa od kojih su svi bili sahranjeni u zgrčenom položaju, a samo je jedan imao priloge, odnosno zdjelu bikoničnog oblika.⁵

Galovo-ciglana jedno je od najbitnijih i posebnijih nalazišta na našem prostoru gdje je osim neolitičkog naselja, pronađen i obredno-ukopni prostor, no ovdje po prvi puta s ogradom koja je odvajala ukop od ostatka nastambe. To je moguće tumačiti kao neku vrstu počasti ili zahvalnosti koje je stanovništvo odavalo pokojnom članu. U velikoj zemunici pronađena su 3 kostura na tankom sloju crne zemlje, u zgrčenom položaju, okrenuti licem prema zemlji.⁶ Južno od ulaza, pronađene su 4 skupine keramičkih ulomaka, životinjskih kostiju i alatki, raspoređene na jednakim međusobnim razmacima, a između njih bilo je ukopano tijelo bez glave, u jako lošem stanju, prikriveno zemljom s fragmentima keramike i kamenih alatki. Sjeverno od kostura, pronađen je mali zoomorfni žrtvenik s grudicom okera zajedno sa skupinom keramičkih ulomaka. Riječ je o nalazima koji su postavljeni na određenoj udaljenosti od tijela pokojnika, zbog čega se smatra da se oko tih skupina sjedilo za vrijeme žrtvenih obreda, odnosno u obredima nakon pokopa. Između ulomaka keramike pronađeni su i mali grumeni gline koji su protumačeni kao "žrtveni stolovi" jer su mogli služiti kao podloga pri određenim obredima. U sjevernom djelu velike zemunice, otkrivene su i dvije peći u kojima je pronađeno nekoliko komada žrtvenih posuda, stoga se pretpostavlja da je i njihova namjena bila obredna. Uz to su među njima pronađena ukopana dva kostura, otprilike na sličan način kao i oni pronađeni u južnom djelu velike zemunice. Nasuprot sjeverne zemunice, bila je ukopana jedna manja sa samo jednim kosturom koji je počivao u njoj. Pokojnik je bio zakopan na sličan način kao i oni u velikoj zemunici, zatrpan fragmentima keramike, kamenog oruđa i životinjskih

⁴ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 241.

⁵ Isti, 1979., 241.

⁶ K. MINICHREITER, 1998.-1999., 12.

kostiju. Uz glavu kostura, pronađena je glinena glave patke i četiri glinena diska koji su možda služili kao pršljenovi za vretena, a možda i kao četiri kotača za model kolica.⁷

*Slika 1. Skupina posuda i goveđi rog zapadno od ulaza u središtu zemunice na položaju Galovo-Ciglana
(K.Minichreiter, 1998.-1999., 15.)*

Arheološkim istraživanjima 2011. koja su se nadovezala na obredno-ukopni prostor prvi put istražen 1997. godine, otkriven je još jedan grob. Kostur je ukopan u grobnu jamu, na čijoj su se sjeverozapadnoj strani nalazile male stepenice, a tragovi kućnog lijepa po sredini jame ukazuju da se iznad pokojnika možda nalazila neka grobna konstrukcija. Uokolo tijela pronađen je veći broj različitih posuda među kojima je bilo i grube i fine keramike. Osim ovih priloga, u grobu su otkriveni i dijelovi glinenih utega, projektili za praćku, dijelovi nakita, 4 diska s rupom, noga žrtvenika, protoma na žrtveniku i glineni idol.⁸

Istraživanja su se nastavila i u 2012. godinu i bila su usmjerena na daljnji pronalazak grobova koji su pripadali obredno-ukopnom prostoru iz ranog neolitika. Tako je pronađen još jedan kostur položen u grobnu jamu nejednake dubine po čijem su rubnom djelu bile raspoređene rupe od stupova koji su držali krovnu konstrukciju. S obzirom na to da su rupe otkrivene i u unutrašnjem djelu grobne jame, to znači da je krov bio nekoliko puta obnavljan. Jugoistočno

⁷ K. MINICHREITER, 1998.-1999.,13.

⁸ Isti, 2012., 18-19.

od grobne jame nađen je jarak polukružne ograde u čije su dno također bile ukopane rupe od stupova. Namjena ograde i ukopanih stupova ovim se istraživanjima nije mogla sa sigurnošću utvrditi. Uokolo kostura pronađeno je dosta dijelova finih posuda na nozi s crvenom prevlakom i oslikanim motivima, te i nešto lonaca grube izrade. Osim toga, bilo je dosta kamenih izrađevina među kojima se ističu male glačane sjekire, a nađeni su još i noga žrtvenika, dio utega i dio diska s perforacijom koji je mogao služiti kao vreteno. Kod glave i kod nogu pokojnika pronađene su grudice okera, te su i u ovom grobu bili su prisutni "žrtveni stolovi" na čiju je funkciju ukazivala stajaća, precizno zaravnjena ploha na gornjoj strani i nezaglađena ploha na donjoj strani. Prisutnost "žrtvenih stolova" i sitnih spaljenih životinjskih kostiju, ukazuju na ritualni obred koji je ovdje proveden pri sahrani.⁹

Slika 2. Jarak sa rupama od stupova koji su nosili ogradu (K. MINICHRITER, 2013., 29.)

⁹ K MINICHRITER, 2013., 26-29.

Slika 3. Neki od priloga uz tijelo pokojnika (K.MINICHREITER, 2013., 30.)

Bitno je napomenuti postojanje još dva lokaliteta koji spadaju u posljednju fazu Starčevačke kulture, a to su Vukovar i Jaruge Godevo. U Vukovaru na području gimnazije u podrumskim prostorijama, pronađene su zemunice s ukopima 3 djeteta i dvije odrasle osobe u zgrčenom položaju, a nekoliko sličnih ukopa registrirano je i na lokalitetu Jaruge Godevo.¹⁰

2.2 SREDNJI I KASNI NEOLITIK

Za vrijeme srednjeg neolitika oko 5500 god.pr.Kr na području istočne Slavonije javlja se Sopotska kultura koja na istom području rasprostiranja traje i kroz kasni neolitik, dok se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj javlja Korenovska kultura kao južni ogranak kulture linearno-trakaste keramike.

Unutar područja rasprostiranja Korenovske kulture, zasad nije otkriven niti jedan grob, a najčešći nalazi i dalje ostaju keramički ulomci, žrtvenici, te figuralna plastika. Međutim, unutar područja rasprostiranja kulture linearno-trakaste keramike, otkriveno je mnogo grobova koje možemo datirati u srednji neolitik. S obzirom na to da je Korenovska kultura samo južni

¹⁰ R. ZLATUNIĆ, 2003., 57.

ogranak velike kulture linearno-trakaste keramike, može se pretpostaviti sličan obrazac pokapanja i grobnog ritusa, ali kako grobnih nalaza te kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj još uvijek nema, zasad sve ostaje samo na pretpostavkama.¹¹

Unutar Sopotske kulture na području Hrvatske, dosad je otkriven jako mali broj grobova koji bi nam mogli dati detaljniju sliku o pokopima vezanim za tu kulturnu pojavu. Međutim uzimajući u obzir istovremene nalaze iz susjednih područja, može se očekivati neki sličan obrazac pokapanja u vidu polaganja na boku u zgrčenom položaju s keramikom kao uobičajenim prilogom. Za ovu kulturu pokapanje unutar naselja nije dominantan oblik.¹² Prilikom kopanja protupožarnog kanala na položaju Silos 1972. godine, pronađena su dva groba od kojih samo jedan Dimitrijević pripisuje Sopotskoj kulturi na temelju nalaza bikonične posude.¹³ Međutim, daljnjim istraživanjima na prostoru Ervenice u Vinkovcima koja su se odvila 1997. godine unutar neolitičkog naselja, u novootkrivenoj jami, pronađen je parcijalni ukop dječje lubanje. Osim lubanje, ovdje su pronađene razbacane i životinjske kosti, ostaci kućnog lijepa i fragmenti ljudskih lubanja, ali i jedini grobni prilog, odnosno crno polirani lončić konkavnog vrata. U literaturi se takvi ukopi objašnjavaju kao ritualno žrtvovanje djece pri osnutku nekog naselja jer se vjerovalo da to donosi prosperitet, te plodnu zemlju i stoku.¹⁴ Također, bitan je i položaj Hermanov vinograd kraj Osijeka koji je istraživan još 19. st. gdje je Stojan Dimitrijević utvrdio postojanje najmanje dva građevinska horizonta koja je datirao u srednji i mlađi neolitik. Starijim je istraživanjima 1897. i 1998. otkriveno nekoliko kostura pokopanih na identičan način, kao i dva kostura otkrivena novijim istraživanjima koja se pripisuju Sopotskoj kulturi. Uz južnu stranu objekta 6 unutar groba 2 pronađen je kostur mladog muškarca u zgrčenom položaju sa savijenim rukama i nogama, orijentacije sjever-jug. Ovaj je grob bitan jer je omogućio ne samo datiranje starije faze građevinskog objekta 6, već i datiranje 2. građevinskog horizonta kojem pripada sam objekt. Međutim, od uobičajenog obrasca pokapanja vezanog za ovu kulturu, odstupa grob 1 u kojem je pronađen kostur mladog muškarca položenog na zemlju na leđima u ispruženom položaju, orijentacije istok-zapad s rukama podignutim u visini torza. S obzirom na znatne razlike u polaganju tijela oba pokojnika, sasvim je jasno da kostur muškarca iz groba 1 pripada starijoj fazi, odnosno 1. građevinskoj

¹¹ T. TEŽAK GREGL, 2014., 38.

¹² S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 273.

¹³ M. KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, 1997., 206.

¹⁴ Isti, 1997., 208.

fazi čitavog lokaliteta. Niti u jednom od grobova nije pronađen grobni prilog.¹⁵ Kasnijim je istraživanjima 2013. otkriveno još nekoliko grobova.¹⁶

Prilikom zaštitnih istraživanja na lokalitetu "Grabaračke livade" 70-ih godina 20-og stoljeća, otkriveni su ranobrončani grobovi od kojih je jedan ukop ženske osobe u zgrčenom položaju prema materijalnoj građi pripisan Sopotskoj kulturi.¹⁷

Osim navedenih lokaliteta, ukopi u zgrčenom položaju na boku otkriveni su i na položajima Kaznica-Rutak, Stari Perkovci-Debela Šuma, Belišće, te jedan slučajan nalaz iz Radovanovaca u Požeškoj kotlini gdje je u neposrednoj blizini kostura, otkrivena keramika koju prema obilježjima pripisujemo Sopotskoj kulturi.¹⁸

Slika 4. Grob Sopotske kulture na položaju Hermanov vinograd (J.Balen, T.Hršak i R.Šošić Klindžić, 2014., 67.)

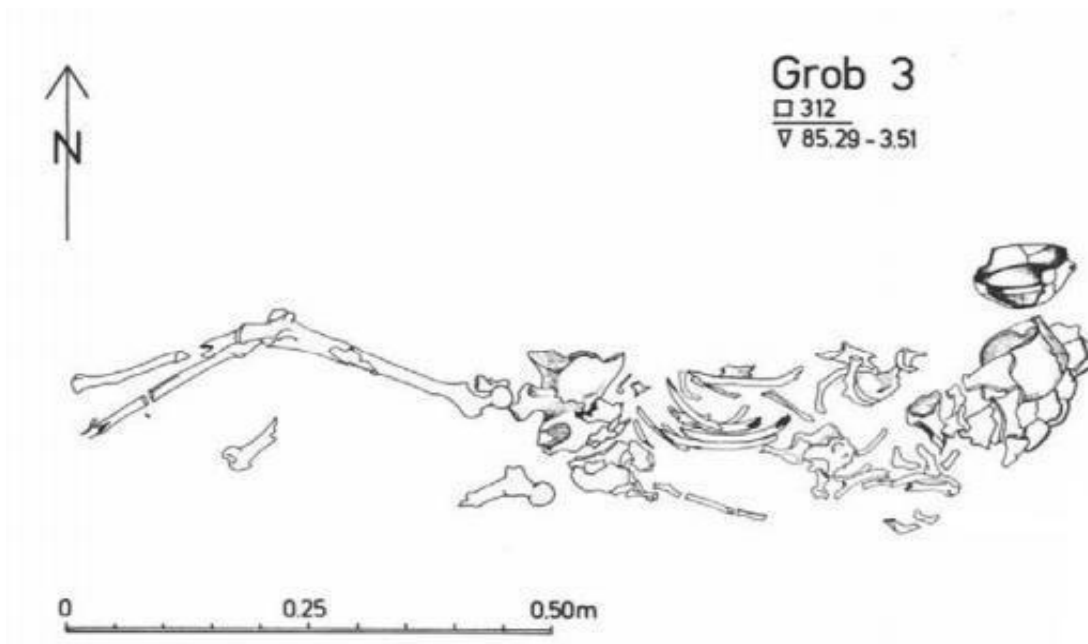
¹⁵ Đ. LOS, 2020., 85.-86.

¹⁶ J. BALEN, L. ČATAJ, 2014., 68.

¹⁷ Isti, 2014., 68.-69.

¹⁸ Isti, 2014., 68.

Vinčanska kultura je najistaknutija kultura kasnog neolitika u jugoistočnoj Europi, međutim u Hrvatskoj je za sobom ostavila oskudne tragove. Izrazit, ako ne i jedini vinčanski lokalitet u Hrvatskoj je Gradac kraj Bapske na samom istoku gdje je iznad sloja Sopotske kulture, iskopan sloj Vinčanske unutar naselja, međutim tamo nema tragova o pokopima. Jedini trag pokapanja koji možemo povezati sa kasnoneolitičkom kulturom je na mjestu današnjeg hotela Slavonija u Vinkovcima gdje je iskopano naselje tipa tel i jedan grob mlađe osobe pored čije glave su ležale dvije posude koje su imale odlike rane Vinčanske faze.¹⁹

Slika 5. Jedini grob Vinčanske kulture u Hrvatskoj na mjestu današnjeg hotela Slavonija u Vinkovcima (J.Balen, T.Hršak i R.Šošić Klindžić, 2014., 47.)

¹⁹ M. BURIĆ, 2014., 48.-49.

3. PRIMORSKA HRVATSKA

Što se pokapanja u Primorskoj Hrvatskoj za vrijeme neolitika tiče, ima bitnih razlika i posebnosti, ali i zajedničkih obrazaca u odnosu na kontinentalnu Hrvatsku. Bitna novina koju donosi neolitik je polaganje pokojnika u zgrčenom položaju u grobnu raku sa ili bez konstrukcije, međutim tragova o postojanju nekropola i dalje nema. Mrtvi se pokapaju unutar naselja između nastambi, a iz razdoblja kasnog neolitika imamo i pokapanja u špiljama. Materijalnih dokaza za sva tri razdoblja brojniji su u odnosu na kontinentalnu Hrvatsku, ali ne pružaju nam dovoljno izvora kako bi se mogla upotpuniti priča o tome kako se postupalo s tijelom pokojnika, kakvo je zapravo značenje sama smrt imala za zajednicu i jesu li tragovi kulta bili pravilo koje se primjenjivalo za svakog pokojnika duž Jadranke obale ili samo iznimka za one pokojnike kojima se pridavao veći značaj. Zasad su ljudski ostaci cjelovitih ili parcijalnih kostura otkriveni na nekoliko lokaliteta, a to su: Smilčić, Danilo, Vela Špilja i Grapčeva špilja, Crno Vrilo, Zemunik Donji i Pokrivenik.

3.1 RANI NEOLITIK

Dominantna kultura ranog neolitika primorske Hrvatske je svakako kultura impreso-keramike koja donosi značajne pomake u odnosu na mezolitik. Kao što je već naglašeno, u vidu pokapanja to se ponajprije odnosi na polaganje pokojnika u grob u zgrčenom položaju, ali javljaju se i još neke novine na području kulta koje označavaju prekid s mezolitičkom tradicijom. Tri su prevladavajuća tipa ukopa koje pronalazimo duž Jadranske obale, a to su ukop u zgrčenom položaju većinom bez posebne grobne konstrukcije, zatim sekundarni ukop razbacanih ljudskih kostiju, te sekundarno-selektivni ukop određenih dijelova tijela poput glave ili udova. Bitno je napomenuti da u ovoj fazi prevladava individualni ukop, a rijetki su primjerci gdje nalazimo grupne ukope s nekoliko tijela pokojnika. Grobni prilozi također nisu prečesta pojava, a tamo gdje ih ima, većinom se radi o kamenom oružju ili oruđu, ulomcima keramike ili nakitu od školjka. Postojanje žrtvenih darova u grobovima, također nije dokazano. Ono što je zanimljivo za ovu fazu neolitika Primorske Hrvatske su dokazi o nasilju koji potječu s dva međusobno blisko udaljena lokaliteta, što je vidljivo po ostacima trauma na osteološkoj građi.

Za razumijevanje pokapanja u razdoblju ranog neolitika Dalmacije, bitno je kao lokalitet izdvojiti Smilčić u blizini Zadra gdje su registrirani pojedinačni ukopi i ukop izdvojenih lubanja. Dok cjeloviti kosturi ukazuju na primarni ukop, pronalazak izoliranih lubanja ukazuje na sekundarni tip ukopa, bačenih u svrhu nekog kulturnog rituala. Posebno je zanimljiv kostur mladog muškarca iz bloka 64 sa slabo očuvanim tijelom i polomljenim kostima, a od lubanje mu je bila sačuvana samo donja čeljust. Daljnjim iskopavanjima u neposrednoj je blizini otkrivena lubanja prekrivena vapnenačkom pločicom koja je imala samo gornju čeljust, te dobno odgovara pronađenom kosturu. Ako se ovdje radi o parcijalnom ukopu lubanje, to znači da se ne radi o običnom ukopu, već onom kojem se pridavao neki dublji, ritualni značaj.²⁰ U sloju u kojem je ležao kostur pronađeno je nešto ulomaka keramike i životinjskih kostiju, ali tu se ne radi o grobnim prilozima. Nije bilo ni tragova grobne arhitekture. Diljem Europe otkriveni su neolitički ukopi vrlo slični ovom primjeru iz Smilčića, ali s blagim odstupanjima. Jedan takav pronađen je u Zengövrkonyu iz razdoblja Lengyelske kulture kao jedini takav nalaz među ukupno 378 grobova te nekropole.²¹ Dosta sličnosti pronalazimo i na lokalitetu kulture trakaste keramike u Sonderhausenu gdje su otkrivena čak dva takva ukopa.²² Gotovo istovjetna situacija onoj iz Smilčića, dokumentirana je i u jednom od grobova Gumelnita kulture u Balbunaru gdje je doduše udaljenost od lubanje do ostatka kostura bila nešto malo veća.²³ Samo tri ovakva primjerka dovoljan su pokazatelj da se radi o nekom zajedničkom obrascu ritualnog postupanja s tijelom nakon pokojnikove smrti koje je kao pojava dosta rijedak, ali ima poseban značaj. Različiti autori većinom se slažu da se ovdje radi o strahu koji je zajednica imala prema određenom članu koji je možda za života bio opasan ili je vladao zlim silama ili je preminuo od posljedica neke epidemije koja je daljnjim širenjem predstavljala opasnost za čitavu zajednicu. Zbog tog straha, oni koji su sahranjivali tijelo na različite načine poput vezivanja ruku, odstranjivanja glave ili prekrivanja tijela kamenim blokovima, pokušali su osigurati daljnju štetnost pokojnika za dobrobit zajednice ili nekog pojedinca.²⁴

²⁰ Š. BATOVIĆ, 1967., 264.

²¹ J. DOMBAY, 1939., 55-67.

²² D. KAHLKE, 1954, 131.

²³ V. MIKOV, 1926-1927, 251-284.

²⁴ B. MARIJANOVIĆ, 1993./1994., 5.-7.

Slika 6. Kostur mladog muškarca kojem nedostaje lubanja iz bloka 64 na lokalitetu Smilčić (R.Zlatunić, 2003., 62.)

Osim kostura mladog muškarca, u zapadnom sektoru bloka 13, pronađen je kostur djeteta pokopanog u zgrčenom položaju s glavom okrenutom prema sjeveroistoku bez prisutnosti grobnih priloga ili tragova grobne arhitekture. Starosna dob djeteta procijenjena je na 8 godina, a ležao je položen u pravcu zapad-istok, na lijevom boku, a kosti su kao i lubanja bile slabo sačuvane, raspucane i razlomljene.²⁵

U ranoneolitičkom sloju, također su pronađene i dvije lubanje odraslih osoba bez grobne arhitekture i ostataka skeleta. Tragova grobnih priloga također nije bilo, osim jedne vapnenačke pločice kojom je bila pokrivena lubanja pronađena izdvojena od ostataka tijela pokojnika iz bloka 64. Detaljnom analizom, utvrđeno je da izolirane lubanje pripadaju pokojnicima između 20-30 godina starosti, dok je spol zbog izostanka ostalih dijelova kostura, bilo prilično teško utvrditi.²⁶ Takav nalaz autori dovode u vezu s kultom lubanje koji je raširen još od razdoblja

²⁵ Š. BATOVIĆ, 1967., 264.

²⁶ Isti, 1967., 270.-274.

paleolitika gdje lubanja predstavlja samog pokojnika, a njezino odvajanje od ostatka tijela za žive je moglo imati različitu simboliku zbog koje bi baš lubanja bila onaj dio koji žele sačuvati.²⁷

Novijim istraživanjima na prostoru Smilčića iz 2017. godine, otkrivene su kosti najmanje 3 jedinice. Na temelju keramičkog materijala koji nosi obilježja impreso keramike, pronađenog u nastambama između kojih su kosturi bili pokopani, ukope možemo ih datirati u rani neolitik. U jugoistočnom djelu lokaliteta, unutar groba 2 pronađeni su ostaci kostura odraslog muškarca s ozljedama koje pokazuju da se ovdje možda radi o prvom slučaju ubojstva na našim prostorima. Oko kostura nije bilo grobnih priloga, a ležao je u zgrčenom položaju na boku, te je imalo vidljive tragove tjelesnih ozljeda. Osim tragova gladovanja koji su bili vidljivi po zubima i kostima, najznačajniji trag moguće nasilne smrti je kameni šiljak zabijen u stražnji dio bedrene kosti, a ovdje se smatra da se vjerojatno radi o vrhu koplja. Detaljne analize kostiju pokazale su i da pokojnik nije preminuo odmah nakon nanesenih ozljeda, već kasnije od posljedica infekcije. S ovim slučajem, možemo usporediti nekoliko nalazišta na području Europe gdje su u grobovima dokumentirani tragovi nasilja, primjerice na nekim nalazištima Kulture linearno-trakaste keramike u centralnoj Europi kao što je lokalitet Asparn/Schletz.²⁸

Slika 7. Dio kamenog oružja zabijen u femuru odraslog muškarca iz Smilčića (I.JANKOVIĆ et al., 2020., 3.)

²⁷ B. MARIJANOVIĆ. 1993./1994., 7.

²⁸ I. JANKOVIĆ et al., 2020., 1-4.

Slična situacija dokumentirana je i na obližnjem nalazištu Crno Vrilo gdje je pronađen kostur položen u zgrčenoj pozi s rukama savijenim prema licu, jednostavno na zemlju, bez ikakvih tragova grobne konstrukcije ili grobne jame. Grobnih priloga također nema, jedino što je nađeno su ostaci keramike i školjaka koji pripadaju kulturnom sloju na koje je tijelo bilo položeno.²⁹ Kostur je pripadao ženi, te je pokazivao tragove ozljeda koje nisu nastale odjednom, već su nastajale tijekom dužeg perioda, što znači da je nesretna pokojnica neko vrijeme trpjela fizičko nasilje. Proučavanjem kostura bilo je vidljivo i kako je zbog posljedica zadobivenih ozljeda pokojnica bolovala od pseudoartroza koje su joj bitno ograničile funkciju dominantne ruke.³⁰ Još jedna uočena zanimljivost je nekoliko većih komada kamenja koji su bili položeni preko nogu samog pokojnika. Takvu okolnost možemo ponovo povezati s različitim restrikcijama koje su živi prakticirali kako se mrtvi ne bi ustali iz groba i nanosili neku daljnju štetu. Bitno je napomenuti kako se sama datacija groba poklapa s prestankom trajanja naselja u Crnom Vrilu jer iznad sloja u kojem je položen grob, nema mlađih slojeva. Eventualna povezanost između groba ovog pokojnika i napuštanja naselja zasad je samo predmet spekulacija jer iako istovremena datacija može biti sasvim slučajna, s obzirom na to da je ovo jedini primjer takvog postupanja s tijelom pokojnika za vrijeme neolitika na ovom području, moguće da se ipak radi o nečemu većem od same slučajnosti. Svakako, niti jedna mogućnost ne može biti sa sigurnošću potvrđena.³¹

²⁹ B. MARIJANOVIĆ, 1994., 38.

³⁰ M. ŠLAUS, 2009., 36-41.

³¹ B. MARIJANOVIĆ, 2003., 38-40.

Slika 8. Grob odrasle žene iz Crnog Vrila kraj Zadra (B.Marijanović, 2003., 39.)

3.2 SREDNJI NEOLITIK

Nastupom srednjeg neolitika, ujedno nastupa i nova Danilska kultura koje je zauzela jednako područje rasprostiranja kao i prethodna kultura impreso-keramike. Od brojnih nalazišta koja možemo pripisati ovoj kulturi, jedino su na lokalitetima Danilo, Smilčić i Donji Zemunik otkriveni ljudski ostaci koji nam mogu dati barem mali uvid u postupanje sa tijelom pokojnika nakon njegove smrti i pomoći nam da uočimo eventualne razlike sa prethodnim ili budućima razdobljima, odnosno kulturnim grupama. Bitno je napomenuti kako se između dva nalazišta mogu uočiti sličnosti, ali i bitne razlike i odstupanja.

Grobni nalazi u Smilčiću predstavljani su sa dva skeletna ukopa i ukupno 8 zasebnih nalaza lubanja. Oba skeletna ukopa pripadaju muškarcima koji su u trenutku smrti imali 20-30 godina, položeni su u zgrčenom položaju na desni bok i pronađeni su u sloju zadnje faze Danilske kulture bez grobne konstrukcije. Pokraj skeleta iz bloka 56 pronađeno je dosta grobnih priloga kao što su ulomci triju kremenih noževa, trapezoidno strugalo, nož od opsidijana, dvije kremene strelice, kremeno rezalo i narukvica od školjke *Spondylus*, a najvjerojatnije se ovdje radi o osobnim predmetima pokojnika. Iako postoji mogućnost da se radi samo o predmetima

pronađenim u istom kulturnom sloju, njihova količina i specifičnost ukazuju da se vjerojatno radi o grobnim priložima.³² U višeslojnom nalazištu poput Smilčića, obrada Spondylusa, te izrada predmeta od istog materijala veže se za srednji i kasni neolitik.³³ Prema položaju kostura bilo je vidljivo da nije ukopan, već samo položen na površinu i prekriven tankim slojem kulturnog materijala.³⁴ Sličnu situaciju možemo pratiti i kod kostura iz bloka 72 prema čijem je položaju također bilo vidljivo kako ovdje nije bio ukopan, već samo položen na površinu uz rub zatrpanog i udubljenog jarka. Iako je uokolo kostura pronađeno dosta materijala poput keramike, dva brusa, ulomka kremenog noža, noge obredne posude, kremenog trapezoidnog strugala i nešto životinjskih kostiju, teško se sa sigurnošću sve to može atribuirati priložima samog pokojnika. Eventualno se kamena gladilica i kreneni nož mogu pripisati pokojniku zbog blizine njegovom kosturu, i rijetkosti takvog materijala u Smilčiću.³⁵ Od osam individualnih lubanja, čak 7 pripada odraslim muškarcima, dok samo jedna pripada djetetu, te su i te lubanje pronađene bez ikakve grobne konstrukcije, ali i bez grobnih priloga. I u ovoj fazi neolitika možemo govoriti o posebnom tretiranju, odnosno čuvanju lubanja nekih pokojnika, što se ponovo dovodi u vezu s kultom lubanje. S obzirom da se radi većinom o nalazima lubanja odraslih muškaraca, pretpostavlja se da možda poseban tretman dobivaju najčešće muški pokojnici u godinama kad je njihova snaga na vrhuncu.³⁶

³² Š. BATOVIĆ, 1967., 268-270.

³³ S. KUKOČ, 2012., 194.

³⁴ Š. BATOVIĆ, 1976., 270.

³⁵ Isti, 1967., 265-268.

³⁶ Isti, 1967., 270-275.

Slika 9. Ukop muškarca iz bloka 72 pronađen u srednjeneolitičkom sloju na Smilčiću (R.Zlatunić, 2003., 63.)

U srednjeneolitičkom kulturnom sloju eponimnog lokaliteta Danilo pronađena su 3 skeletna ukopa djece približno oko 4 godine starosti. Svi su sahranjeni na boku, bez grobne konstrukcije ili grobnih priloga, dva su nađena pokraj zemunične jame, dok je treći ukopan na dno jame usred naselja.³⁷

Naime, dok u Smilčiću prevladavaju većinom skeletnih ostaci odraslih pokojnika, u Danilu su to većinom djeca. Također, u Danilu su ukopi još uvijek vezani za zemunice i polu-zemunice, dok su u Smilčiću sada smještenih unutar opkopa što predstavlja značajnu razliku u odnosu na rani neolitik i kulturu impreso-keramike. Pojedinačnih nalaza lubanja u Danilu gotovo da nema, dok su u Smilčiću znatno češće. Sve te različitosti daju nam naslutiti da iako spomenuti nalaz pripada srednjeneolitičkom kulturnom sloju, Danilo u toj fazi još uvijek ne može pratiti stupanj razvoja zajednice u Smilčiću, te tim sitnim pojedinostima još uvijek se snažno vezuje za tradiciju ranog neolitika.³⁸

³⁷ Š. BATOVIĆ, 1979., 533.

³⁸ Isti, 1979., 533.

Bitno je napomenuti i kako je iskopavanjima 2005. na lokalitetu Danilo, unutar rova A iskopan još jedan ukop djeteta pored ognjišta.³⁹

Slika 10. Ukop djeteta u rovu A na lokalitetu Danilo (A. Moore et al., 2007., 16.)

Na prostoru gradine u Zemuniku Donjem provedena su istraživanja 2014. godine, te je ustanovljeno da se radi o naseobinskoj cjelini koja pripada Danilskoj kulturi, ali uz mogućnost da je prvotno naselje nastalo još u ranom neolitiku.⁴⁰ Svakako, u sloju Danilske kulture u okviru naselja otkriveni su ostaci dječje lubanje kojoj nedostaju dijelovi lica, donje čeljusti i zubi, kao i brojni dijelovi ostatka kostura. Nije bilo ni tragova grobne konstrukcije, te je bilo teško ustanoviti radi li se o ukopu obavljenom za vrijeme trajanja naselja ili nakon njegova završetka.⁴¹

³⁹ A. MOORE et al., 2007., 15-16-.

⁴⁰ B. MARIJANOVIĆ, K. HORVAT, 2016., 56.

⁴¹ Isti, 2016., 52.

Slika 11. Ostaci dječje lubanje na lokalitetu Zemunik Donji (B.Marijanović, K.Horvat, 2016., 54.)

3.3 KASNI NEOLITIK

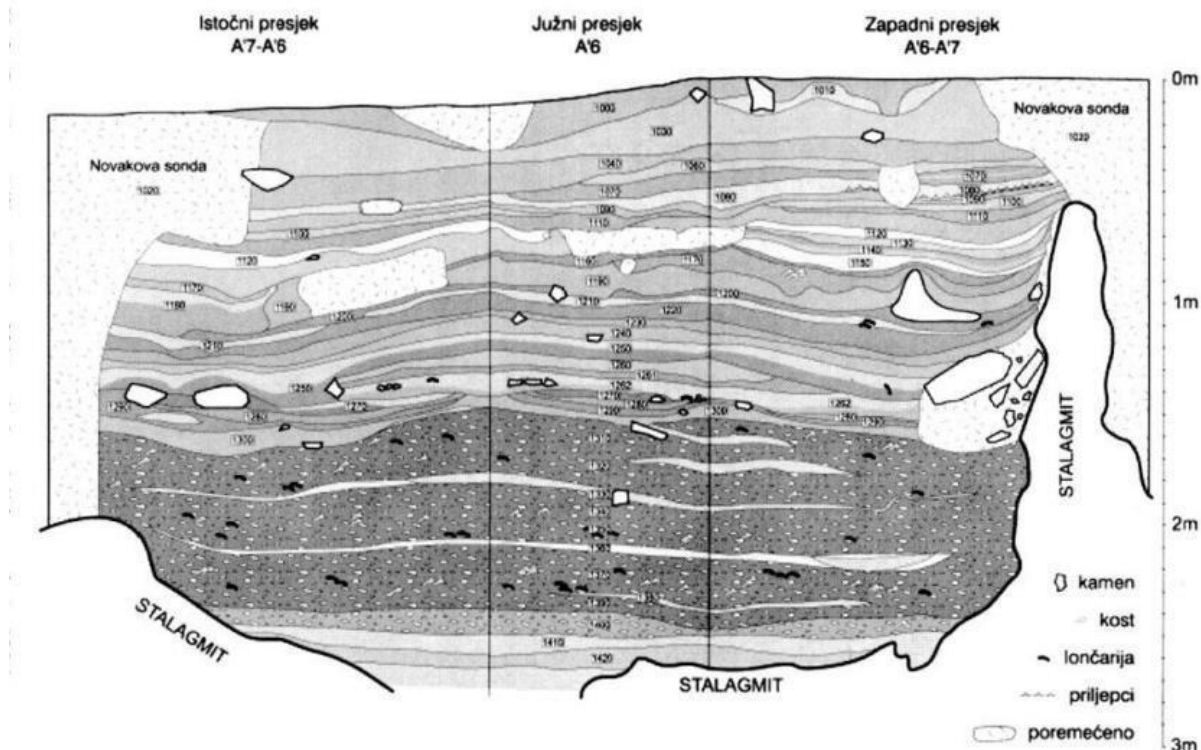
Prostor Primorske Hrvatske u razdoblju kasnog neolitika predstavljeno je Hvarskom kulturom, nazvanom tako zbog velikog nalazišta u Grapčevoj špilji na otoku Hvaru, kao najbogatijim i najistaknutijim kasnoneolitičkim lokalitetom u ovom dijelu Hrvatske. Ono što novo razdoblje donosi kao takvo u vidu pokapanja su nalazi posmrtnih ostataka u špiljama na otocima, što u prethodnim razdobljima neolitika nije dokazano, a na eponimnom lokalitetu potvrđeni su i ostaci kulturnih obreda. Osim Grapčeve Špilje, ljudske kosti pronađene su i u Smilčiću, gdje su dokazana pokapanja kroz sva tri razdoblja neolitika, zatim u Veloj Špilji na otoku Korčuli, te u špilji Pokrivenik na otoku Hvaru .

U Grapčevoj špilji vidljivi su tragovi u sva tri neolitička sloja, ali tek u razdoblju kasnog neolitika, špilja dobiva na značaju, te osim privremenog boravišta pastira, postaje i kulturno mjesto. Nakon brojnih istražitelja krajem 19. i poč. 20.st. poput Grgura Bučića, Josipa Brunšmida, Ivana Novaka, te talijanskog istražitelja Giromette, tek je Grga Novak proveo sustavna istraživanja tijekom 1936 i 1937. godine. Nakon njegovih posljednjih istraživanja 1952., sljedeća su provedena tek 1997.godine. U velikoj dvorani špilje koja je samo po sebi

impresivna i odaje neki mistični, pomalo okultni element pronađena je velika količina razbacanih ljudskih kostiju koje su ležale na kasnoneolitičkom kulturnom sloju. Analizom kostiju utvrđeno je da se radi o pokojnicima svih dobnih skupina, od novorođenčadi do onih starijih, što je zapravo razlika u odnosu na većinu nalazišta kasnog neolitika gdje ukoliko ima nalaza ljudskih ostataka, većinom se radi o približnim dobnim skupinama. Ukupno je pronađeno 77 ljudskih kostiju, a minimalan broj ukupnih individua kreće se od 7. Teško je procijeniti koliko je zapravo pokojnika tu ležalo zbog nemarnog odnosa prema kostima koje su bile više razbacane nego položene na tlo. Zanimljivo je kako među kosturima većinom nedostaju sitne kosti šake i stopala koje su u grobovima inače među brojnijim nalazima, ali prenošenjem kostura s jednog mjesta na drugo, mogu biti lako izgubljene. To je još jedan od pokazatelja da se ovdje možda radi o sekundarnom pokapanju gdje su kosti prenesene vjerojatno u svrhu nekog rituala. Osim kostiju, u ovom je sloju pronađeno mnogo ulomaka raznobojnih keramičkih posuda koje su tu ostavljane, a možda i razbijane po špilji. Vjerojatno su služile u svrhu neke ritualne gozbe, na što također ukazuju i ostaci kostiju domaćih životinja koje pokazuju tragove rezanja, kao i tragovi paljenja vatre. Svi ti materijalni dokazi zajedno upućuju da se ovdje štovao kult mrtvih jer je vidljivo da ne radi o uobičajenom pokopu, već o ritualnom obredu čijih tragova u starijim slojevima nije bilo.⁴²

⁴² S.FORENBAHER et al., 2010., 337.-351.

Grapčeva spilja - kontrolna sonda 1996.

Slika 12. Stratigrafski slojevi Grapčeve špilje utvrđeni nakon revizijskog istraživanja 1996. (S.Forenbaher et al., 2010., 27.)

Osim Hvara, drugi zanimljiv trag pokapanja otkriven je i na susjednom otoku Korčuli, unutar Vele špilje, te predstavlja jedini neolitički primarni ukop unutar špilje.⁴³ Među najznačajnijim istraživačima ističu se Grga Novak, Božidar Čečuk i brojni drugi.⁴⁴ Unutar kasnoneolitičkog sloja otkrivena su dva cjelovita ukopa žene stare oko 35 godina i mladića 17 godina starosti. Položeni su na boku u plitku grobnu jamu bez tragova grobne arhitekture, ali i bez tragova grobnih priloga, osim nešto keramičkog posuđa u blizini koje je pokazivalo naznake Hvarske kulture. Ukopani su u djelu špilje koji je osim stambenog prostora, za neolitičkog čovjeka bio i mjesto ritualnog štovanja nama slabo poznatih kultova, ali koji su tu svakako bili prisutni.⁴⁵

⁴³ S.FORENBAHER et al., 2008. 133.

⁴⁴ D.RADIĆ, 2008., 37.

⁴⁵ R.ZLATUNIĆ, 2003., 64.

Slika 13. Ukop mlađeg muškarca i odrasle žene u Veloj Špilji (R. ZLATUNIĆ, 2003., 65.)

Špilja Pokrivenik na otoku Hvaru također je jedno od značajnih mjesta ukopa u kasnom neolitiku gdje su ostaci jedne odrasle osobe i dijelovi kostura djeteta pronađeni unutar posebne pećinske udubine.⁴⁶

Osim ukopa iz impresso i danilskog kulturnog sloja, u Smilčiću je su i unutar sloja hvarske kulture otkriveni dijelovi jedne lubanje koja je pripadala osobi mlađe životne dobi.⁴⁷

⁴⁶ A.BENAC, 1962., 7.

⁴⁷ Š.BATOVIĆ, 1979., 582.

4. RASPRAVA

Unatoč brojnim različitostima i regionalnim odstupanjima, kontinentalna i primorska Hrvatska u vidu pokapanja svojih mrtvih za vrijeme mlađeg kamenog doba pokazuju i razne podudarnosti. Početkom neolitika na prostor Hrvatske oko 6500.god.pr.Kr., ljudi prelaze na sjedilački način života, podižu se prva trajna naselja i nastambe, samim time se i javlja potreba za drugačijim oblikom sahranjivanja pokojnika. Prelazi se na pokapanje mrtvih unutar naselja, između nastambi, ali čini se kako pokapanje unutar naselja i dalje ne vrijedi za sve pokojnike, već samo za one važnije ili na neki drugi način istaknute članove. Kako još uvijek socijalnog raslojavanja nema, u većini slučajeva prema količini ili bogatstvu grobnih priloga nije moguće odrediti koji je pokojnik uživao veći status u društvu ili kojeg je pokojnika tijelo dobivalo bolji tretman. Potencijalna iznimka od ovog pravila je situacija na lokalitetu Galovo-Ciglana gdje je uokolo obredno-ukopnog prostora dokumentirana zaštitna ograda, jedini takav primjer na našim prostorima, po čemu možemo pretpostaviti da se ovdje radilo o pokojnim članovima zajednice kojima se odavala neka počast. Međutim, sa sigurnošću se ta tvrdnja ne može potvrditi. Doduše, situacija u kojoj uočavamo drugačiji odnos u odlaganju tijela je kod onih pokojnika od kojih je društvo iz bilo kakvog razloga imalo strah ili koji su prema njihovom tumačenju čak i nakon svoje smrti predstavljali opasnost. U svakom slučaju, svoj strah su rješavali odstranjivanjem pojedinih dijelova tijela poput lubanje, vezivanjem udova ili prekrivanjem velikim kamenim blokovima.⁴⁸ Takva situacija dokumentirana je u primorskoj Hrvatskoj na lokalitetima Smilčić i Crno Vrilo u sloju ranog neolitika, dok sličnih nalaza na prostoru kontinentalne Hrvatske zasad nema. Druga bitna novina koju donosi neolitik je i pokapanje na boku u zgrčenom položaju, naravno samo ukoliko se radi o primarnom ukopu. Kod sekundarnog ukopa, tijelo ili samo neki od dijelova tijela prenose se na drugo mjesto, vjerojatno u svrhu nekog ritualnog čina. Primjer takvog oblika ukopa za vrijeme trajanja Starčevačke kulture imamo na lokalitetu Galovo-Ciglana gdje jednom od tijela nedostaje lubanja, a s obzirom da su pronađeni i artefakti koji ukazuju na žrtveni obred, nema sumnje da se radi o nekom ritualnom postupanju sa tijelom. Sličan primjer imamo i u Smilčiću s prostora Primorske Hrvatske gdje osim ukopa odraslog muškarca čija je lubanja pronađena u neposrednoj blizini od samog tijela, u istom sloju pronađene su i dvije individualne lubanje, bez ostatka tijela ili neke grobne strukture. Takvi primjeri dovode se u vezu s "kultom lubanje" čijih primjera imamo i na području Njemačke, Bugarske i Rumunjske, što znači da je bio raširen na velikom prostoru, pa je jednako tako

⁴⁸ B.MARIJANOVIĆ, 1993.-1994., 7.

zahvatio i Hrvatsku.⁴⁹ Bitnu razliku između kontinentalne i primorske Hrvatske možemo uočiti i u prisutnosti priloga u grobovima. Dok je u Starčevačkoj kulturi gotovo svaki grob imao neki prilog, bilo u vidu keramike ili osobnih stvari pokojnika, u grobovima kulture impreso-keramike nije zabilježeno prilaganje bilo kakvih darova. U Primorskoj Hrvatskoj u ovoj fazi još uvijek nisu dokumentirani ostaci žrtvenih obreda, dok je s druge strane lokalitet Galovo Ciglana veliki primjer žrtvenog obreda zbog nalaza keramike, životinjskih kostiju i kamenih alatki na jednakim međusobnim udaljenostima i prisutnosti tzv. žrtvenih stolova. Također, dok su na sjevernom i istočnom dijelu Hrvatske, grupni ukopi uobičajena pojava, u priobalnom dijelu dominantni su individualni ukopi ili odlaganje samo pojedinih dijelova tijela. Lako je i uočiti kako je u kontinentalnom djelu Hrvatske gotovo svaki grob imao neku konstrukciju ili jamu, dok su u priobalnom djelu pokojnici većinom jednostavno polagani na tlo i prekrivani zemljom iz istog kulturnog sloja. Ono što se može uočiti posebno u ranom neolitiku je učestalost dječjih grobova, kako na našim, tako i na susjednim prostorima. Njihovu učestalost kroz rani neolitik, brojni autori pripisuju žrtvovanju djece za koje se vjerovalo da donosi prosperitet i opće blagostanje novonastalim naseljima. Potencijalne dječje žrtve na prostoru Hrvatske iz ove faze, imamo primjerice na lokalitetima u Vukovaru i u Smilčiću, mada ne možemo biti sasvim sigurni. Zbog toga je, iako geografski ne pripada prostoru Hrvatske, bitno kao lokalitet izdvojiti Obre u centralnoj Bosni gdje su ustanovljene četiri faze neolitika, od kojih prve dvije pripadaju prvom stambenom horizontu kojeg vežemo uz Starčevačko-impreso kulturu. Od ukupno 11 otkrivenih dječjih grobova, 8 pripada prvom stambenom horizontu, odnosno ranom neolitiku. Kod niti jednog od ukopa nije posvjedočeno postojanje prave grobne konstrukcije, a nije ustanovljen ni zajednički obrazac polaganja tijela pokojnika u određeni položaj. Posebno su zanimljivi grobovi 7 i 8 koji nam definitivno potvrđuju da se ovdje rado nekom kulturnom ritualu. U grobu 8 je otkrivena kamena konstrukcija sa gornjim plaštem koja je tako izgledala poput tumula, a dječje i životinjske kosti svjedoče o žrtvovanjima. Kulturni značaj ovog groba potvrđuju i nalazi skupocjenog nakita od jantara i spondylusa, te izrazito fine keramike. U grobu 7 glavnu posebnost su činili kostur djeteta u sjedećem položaju i nalaz sunčevog diska kao jedinstvenog nalaza na našim prostorima.⁵⁰ Ovo izuzetno otkriće u Obrima I važno je spomenuti kada pričamo o neolitiku Hrvatske prvenstveno jer pripada kulturama koje su dominirale na našem prostoru u ranom neolitiku. Osim toga, potvrđuje teoriju o učestalosti dječjih ukopa kroz rani neolitik, a ostaci ritualnih obreda ukazuju na već spomenuto žrtvovanje djece tijekom podizanja

⁴⁹ B.MARIJANOVIĆ, 1993.-1994., 5-6

⁵⁰ A.BENAC, 1972.-1973., 23-39

novih naselja. U duhu te teme, valja onda spomenuti i lokalitet Zelena pećina u Bosni i Hercegovini gdje su u ranoneolitičkom sloju iskopani ostaci lubanje i prstiju petogodišnjeg djeteta.⁵¹ Još jedna velika zanimljivost iz razdoblja starijeg neolitika je i potvrda o nasilnom karakteru neolitičkih žitelja, s obzirom da su na čak dva međusobno kratko udaljena lokaliteta u blizini Zadra, otkriveni kosturi koji su pokazivali tragove ozljeda, a jedna od njih je i bila žena. Ovakvih tragova na području kontinentalne Hrvatske zasad nema, što ne znači da i u tamošnjim naseljima nije bilo nasilja i ubojstava. Svakako, nalazišta iz ove faze neolitika ima sasvim dovoljno da bi mogli shvatiti neke zajedničke obrasce ponašanja i kakav je bio odnos prema tijelu pokojnika, ali i uočiti u kojim sferama dolazi do razilaženja po kulturnoj, odnosno regionalnoj osnovi.

Nasuprot grobnih nalaza Starčevačke kulture koja je definirala rani neolitik, grobnih nalaza iz razdoblja kasnog i srednjeg neolitika u kontinentalnoj Hrvatskoj je vrlo malo da bi se mogle povući usporedbe sa primorskom Hrvatskom gdje je dokaza o pokapanju znatno više. U sjeverozapadnu Hrvatsku u srednjem neolitiku prodire Korenovska kultura koja predstavlja južni ogranak kulture linearno-trakaste keramike, međutim među skromnim dokazima o postojanju te kulture na našem tlu, grobnih nalaza nema. S obzirom na veliki broj nalazišta kulture linearno-trakaste keramike s tragovima sahranjivanja na području današnje Mađarske, lako je ustanoviti osnovne značajke što se tiče pogrebne prakse. Većinom su svi ukopi smješteni u neposrednoj blizini naselja i sasvim je jasno da se u tim posebno izdvojenim grobnim prostorima nisu pokapali svi članovi zajednice, već samo određeni pojedinci. Međutim, prema kojim kriterijima su ti pojedinci izdvajani nije utvrđeno jer unutar grobova nailazimo na jedinice različitog uzrasta i spola. Od grobnih priloga, općenito je najviše keramičkih posuda, kamenih alatki, osobnih potrepština pokojnika, te nakita među kojim se izdvaja onaj od spondylusa koji nije bio svima lako dostupan jer se radi o uveznoj robi sredozemnog podrijetla. Taj podatak daje naslutiti da su samo istaknuti, moguće i imućniji pojedinci imali pristup takvim egzotičnim materijalima, ali kako socijalnog raslojavanja u ovoj fazi još uvijek nema, o tome se može samo spekulirati.⁵² S obzirom da je Korenovska kultura južni ogranak ove velike Europske kulture, moguće da je pokazivala slične karakteristike grobnih rituala, ali to će pokazati tek eventualna buduća otkrića. Ukoliko se vodimo za pretpostavkom da Korenovska kultura pokazuje sličnosti u vidu pokapanja sa kulturom linearno-trakaste keramike, znači da za ovu kulturnu pojavu nije karakteristično pokapanje mrtvih unutar naselja, kao što vidimo u ranom neolitiku. Ova

⁵¹ Š.BATOVIĆ, 1979., 495.

⁵² T.TEŽAK-GREGL, 2014., 35.-36.

pretpostavka može biti bitna jer niti u Sopotskoj kulturi koja nastupa srednjim neolitikom u istočnoj Hrvatskoj, pokapanje unutar naselja nije dominantan oblik. Stoga se ovdje može uočiti eventualna sličnost između dviju kultura na tlu Kontinentalne Hrvatske koje donosi srednji neolitik. Iz razdoblja Sopotske kulture koja je obilježila srednji i kasni neolitik istočne Hrvatske od važnijih nalaza imamo jedan parcijalni ukop dječje lubanje zajedno sa dijelovima još nekoliko lubanja i životinjskim kostima kojeg datiramo u prvi stupanj Sopotske kulture, odnosno srednji neolitik. Radi se o žrtvovanju djeteta za koje se vjerovalo da donosi prosperitet novom naselju kao što je spomenuti lokalitet Ervenica kraj Vinkovaca gdje je i pronađen ovaj kostur. Takav sličan ukop, odnosno ritualni obred vezan za početak nekog naselja, na prostoru primorske Hrvatske u srednjem neolitiku nije zabilježen. Takva situacija na lokalitetu Smilčić zabilježena je samo u slojevima kulture impreso keramike, dok iz razdoblja srednjeg neolitika imamo nalaze 7 individualnih lubanja koje ponovo možemo povezati sa već spomenutim i dugo vremena popularnim "kultom lubanje". Bitno je napomenuti kako grobni nalazi iz Smilčića i Danila, iako pripadaju istom srednjeneolitičkom sloju, pokazuju značajne razlike u vidu sahranjivanja mrtvih. Razlog tomu je što se Danilo još uvijek čvrsto veže uz tradiciju ranog neolitika kada dominiraju dječji ukopi, te sahranjivanje između nasebinskih objekata unutar naselja.⁵³ Dok zasebnih nalaza lubanja ima nešto i u ranom neolitiku Hrvatske, u srednjem neolitiku taj kult dobiva na još većoj važnosti što zorno prikazuju lokaliteti poput Smilčića i Ervenice pored Vinkovaca. Mada je ritualno žrtvovanje djece kao pojava više vezana za rani neolitik, posvjedočena je u i prvoj fazi Sopotske kulture, te su i na lokalitetu Danilo pronađena tri dječja ukopa za koje postoji opravdana sumnja da se radi o nekom ritualu ili žrtvovanju.⁵⁴ Svakako, nalazi dječjih grobova pojava su koja je dominantnija u ranom u odnosu na srednji neolitik. Također, vidljiva je brojnost parcijalnih nalaza ljudskih kostura kroz čitavo razdoblje neolitika u Primorskoj Hrvatskoj, dok u kontinentalnom djelu osim iznimki poput Ervenice, većinom je riječ o cjelovitim kosturima i primarnom tipu ukopa. Razlozi za takve razlike mogu biti razni. Kao što je već opisano, na većini nalazišta kao što je Galovo-Ciglan ili Hermanov Vinograd, pronalazimo standardne ukope sa cjelovitim kosturom, grobnom strukturom i grobnim priložima prisutnima u većoj ili manjoj mjeri. S druge strane, u Primorskoj Hrvatskoj očita je dominacija parcijalnih kostura koji su jednostavno ležali na kulturnom sloju bez grobne konstrukcije, bilo da se radi o djeci ili odraslima. Ovdje se kao potencijalni razlog može spomenuti kontroverzna tema kanibalizma koja bi mogla objasniti učestale nalaze samo nekih

⁵³ Š. BATOVIĆ, 1979., 530.

⁵⁴ Isti, 1979., 555.

dijelova kostura. Kanibalizam je mogao uključivati konzumiranje čitavog tijela ili samo pojedinih dijelova tijela, a postoji i mogućnost da od čitavog tijela pokojnika, jedino glavu ne bi konzumirali, već bi ju sačuvali ili pohranili na neko sigurno mjesto kao sam simbol.⁵⁵ Dokaze o takvoj praksi na tlu Europe iz ovog razdoblja pronalazimo na velikom nalazištu Herxheim u Njemačkoj, kao jednom od nalazišta već spomenute velike europske Kulture linearno-trakaste keramike. Analizom ljudskih kostiju, utvrđeno je da pokazuju tragove namjernog lomljenja, rezanja, pa čak i žvakanja, što što daje direktan dokaz o konzumaciji.⁵⁶ Naravno, sličnih tragova na osteološkoj građi s prostora Hrvatske nema, ali mogućnost postojanja takve prakse ne može biti sasvim odbačena. Druga teorija o rijetkosti primarnih ukopa na prostoru Primorske Hrvatske, te općenito rijetkosti grobnih nalaza iz razdoblja neolitika na području čitave Hrvatske je eventualno izlaganje tijela pokojnika. U takvim uvjetima, nakon nekog vremena pod utjecajima vremenskih uvjeta, strvinara i divljih zvijeri, kostur se ne može očuvati. Moguće je da bi u nekim situacijama od ostatka tijela jedino odstranili lubanju koju bi posebno sačuvali i štovali. U drugoj situaciji bi tijelo samo jednostavno položili na zemlju i prekrili slojem zemlje, vjerojatno iz higijenskih razloga. Možda je upravo takva praksa odnošenja prema tijelu pokojnika razlog zašto na Jadranskom prostoru imamo nalaze ostataka kostura položenih u kulturnom sloju bez tragova konstrukcije ili prilaganja darova. Na temelju kojih kriterija su vršili selekciju onih koje će odložiti ili onih čiju će glavu sačuvati, pitanje je koje je tek za otkriti. Bilo koja od navedenih mogućnosti zasad je samo predmet rasprave jer direktnih dokaza za izostanak grobova i veliki broj parcijalnih kostura, u okvirima Hrvatske nedostaje.

Kao nova pojava za vrijeme kasnog neolitika u sjeverozapadnu Hrvatsku prodire i Lengyelska kultura, ali tragove o pokapanju mrtvih ovdje za sobom ne ostavlja. Međutim, iako pokazuje značajne sličnosti sa ostalim kulturama mlađeg kamenog doba u vidu sahranjivanja unutar naselja između nastambi u zgrčenom položaju na boku, ovdje su grobni prilozi nešto brojniji i bogatiji. Na različitim nalazištima na području Transdanubije, poput Alsónyék-Bátaszék lokaliteta gdje su pronađeni grobovi ukupno 2000 individua, iskopani su grobovi sa bogatim prilozima koji su ovdje čak mogli naslutiti začetak socijalne diferencijacije. Među grobnim materijalima osim uobičajenih nalaza poput keramike i kamenih alatki, pronalazimo i bakrene predmete vjerojatno povezane s kultom, nakit od egzotičnih materijala, a neki od grobova sadržavali su i tragove drvenih ograda.⁵⁷ Nalazi Lengyelske kulture na prostoru Hrvatske su

⁵⁵ Š. BATOVIĆ, 1967., 289-290.

⁵⁶ B. BOULESTIN et al., 2009., 268-277.

⁵⁷ A. OSZTAS et al., 2012., 390-392.

skromni, većinom se ogledaju u keramičkim posudama, a zasad nisu pronađeni ni tragovi sahranjivanja mrtvih s obilježjima koje donosi ta kultura.⁵⁸ Na području Podunavlja se u ovom periodu prepoznaju i utjecaji Vinčanske kulture. Jedini grobni nalaz Vinčanske kulture u kontinentalnoj Hrvatske je na mjestu hotela Slavonija u Vinkovcima, datiran u to razdoblje zbog nalaza posude vinčanskih obilježja. Bitno je izdvojiti kako su u eponimnom nalazištu Vinči u današnjoj Srbiji nađeni ulomci 17 lubanja, dok je tragova ostataka kostura bilo vrlo malo. Ovaj nalaz je važan pokazatelj kako je "kult lubanje" bio široko prisutan i štovan tijekom čitavog razdoblja mlađeg kamenog doba, pa je tako dokazan i u ovoj kasnoneolitičkoj kulturi.⁵⁹ Ponovo, zbog nedostatka materijalnih indikatora i nedovoljne istraženosti teško je povući bilo kakve paralele sa primorskom Hrvatskom gdje je što se grobnih nalaza kasnog neolitika tiče, ponešto drugačija situacija. Kasnim neolitikom nastupa i nova Hvarska kultura koja nam donosi i dokaze o pokapanju u špiljama, što impreso i danilska faza na prostoru južne Hrvatske ne bilježe. Postoji i mogućnost kako su se i na nekim od lokaliteta održavali ritualni obredi kojima se slavio "kult mrtvih". Potencijalne dokaze u tome pruža Grapčeva špilja na otoku Hvaru gdje osim što se radi o sekundarnom tipu ukopa različitih individua, indirektan dokaz o ritualnom obredu nudi nam i mnoštvo razbacanih ulomaka keramike, životinjskih kostiju i alatki. Parcijalni ukop lubanje, zabilježen je i u kasnoneolitičkom sloju u Smilčiću kao jedinom lokalitetu u Hrvatskoj koji bilježi pokapanja kroz sve tri faze neolitika. Zasad jedini primarni ukop unutar špilje lociran je u Veloj špilji na otoku Korčuli gdje se radi o cjelovitim tijelima dvije osobe na mjestu koje je uz ukopne, možda služilo i u ritualne svrhe. Tragove Hvarske kulture, bilježimo i na lokalitetu Lisičići kod Konjica u Hercegovini, lokalitetu koji je definirao Hvarsko-Lisičićku kulturu. Tamo je unutar neolitskog naselja uz vatrište u zemunici, otkrivena donja čeljust odrasle osobe bez ostatka tijela pokojnika ili tragova neke grobne konstrukcije.⁶⁰ Ovaj nalaz kao i brojni ostaci necjelovitih kostura u Grapčevoj špilji, samo su pokazatelj kako na prostoru Primorske Hrvatske od početka do kraja neolitika, parcijalni ostaci pokojnika ostaju dominantan grobni nalaz. Naravno, eventualna daljnja objašnjenja za takav fenomen dati će buduća sustavna istraživanja.

⁵⁸ P. BRICKLE, 2014., 85-86

⁵⁹ Š. BATOVIĆ, 1967., 285.

⁶⁰ R.ZLATUNIĆ, 2003., 70.

5. ZAKLJUČAK

Za kraj bitno je napomenuti, kako su neolitički žitelji kroz razdoblje od oko 3000 godina zadržali neke zajedničke obrasce pokapanja i sahranjivanja svojih mrtvih. Kako je kontinentalna Hrvatska bila izložena utjecajima srednjoeuropskih i istočnoeuropskih kultura, razvila je svoje regionalne specifičnosti koje je odvajaju od primorske Hrvatske koja je zbog utjecaja Italije i juga, imala svoje posebnosti. Bez obzira na sve priložene razlike, bitno je napomenuti kako obje regije kroz sva tri razdoblja neolitika, većinom zadržavaju pokapanje svojih mrtvih na boku u zgrčenom položaju, u okvirima naselja. Dok je za neke kulture specifično pokapanje uz samo naselje, formiranja zasebnih nekropola u ovom razdoblju još uvijek nema. Iako neke kasnoneolitičke kulture u svojim grobovima već bilježe statusne razlike pokopanih članova zajednice što je vidljivo po bogatstvu grobnih priloga i nekim skupocjenim materijalima, konkretnije tragove socijalnog raslojavanja možemo pratiti tek od eneolitika. Međutim takvi ukopi zasad na prostoru Hrvatske još uvijek nisu definirani, a grobni prilozima ukoliko ih ima većinom kroz čitavo razdoblje ostaju keramičke posude, kamene alatke, a katkad i osobne stvari pokojnika. Doduše, postoje grobovi u kojima uočavamo poseban tretman koji je dobivao pokojni član, bilo da se radi o njegovoj štetnosti i potencijalnoj opasnosti za zajednicu čak i nakon same smrti ili nekom drugom razlogu zbog kojeg su neolitički žitelji davali kulturni značaj određenom ukopu. Da čovjek kamenog doba nije bio tek jednostavno primitivno biće bez sposobnosti dubljeg shvaćanja stvari koje ne može vidjeti, potvrđuju nam tragovi o postojanju kultova kroz čitavo razdoblje mlađeg kamenog doba. Prema njima možemo dobiti barem mali uvid u to kakvo je bilo čovjekovo poimanje same smrti, te koliko je bila prisutna vjera u život poslije smrti. Usporedbom sa susjednim regijama, uočavamo brojne sličnosti, što po načinu ukopa, što po ritualnim obredima čija je prisutnost potvrđena i u kontinentalnom i u priobalnom dijelu. Neki od njih poput "kulta lubanje" gdje su živi članovi čuvali lubanje svojih mrtvih jer su smatrali da lubanja predstavlja samog pokojnika, bili su rašireni na širem području. Jednako tako, ritualno žrtvovanje djece za koje se vjerovalo da donosi prosperitet novonastalim neolitičkim naseljima, bilo je učestala pojava u ranom neolitiku kada i bilježimo nastanak prvih trajnih naselja. S obzirom na nedostatak istraživanja i manjak materijalnih dokaza za obje regije, teže je stvoriti detaljnu sliku i priču o tome kako i pod kojim okolnostima se odvijao čitav proces sahrane i funeralnih aktivnosti uopće, te ritualnih obreda kojima se slavio zagrobni život. Mnogo je pitanja još uvijek ostalo neodgovoreno, a dosta zaključaka se zasad temelji samo na pretpostavkama. Arheolozi još uvijek pokušavaju odgovoriti na pitanja o tome zašto

je grobnih priloga više za kontinentalnu nego za primorsku Hrvatsku, zašto jedino u priobalnom dijelu nailazimo na ukope u špiljama, gdje su pokapali svoje mrtve žitelji neolitičkih naselja u okviru kojih nisu otkriveni ukopi, te na temelju kojih kriterija se unutar naselja pokapaju samo izabrani članovi zajednice. Ovo su samo neka od pitanja koja dosadašnjim otkrićima nisu dovoljno razjašnjena. Velika nada polaže se u buduća istraživanja, te u nova otkrića neolitičkih ukopa koja bi nam uvelike pomogla rasvijetliti priču o tome kakav su odnos imali živi prema mrtvima u razdoblju mlađeg kamenog doba.

6. SAŽETAK

Oko 6500. godine prije Krista u jugoistočnoj Europi započinje mlađe kameno doba koje za sobom donosi brojne promjene. Samim time mijenja se i pogrebna praksa putem koje možemo pratiti kako se svijest naših predaka mijenjala kroz razdoblje neolitika. Dolaskom Starčevačke kulture u kontinentalni dio Hrvatske u ranom neolitiku promijenio se način polaganja tijela pokojnika u grob, te je uspostavljen i novi obrazac pokapanja koji će trajati sve do kraja neolitika. Najvažniji lokalitet Starčevačke kulture zasigurno je Galovo-Ciglana kao jedini lokalitet gdje je oko obredno-ukopnog prostora dokumentirana zaštitna ograda, a uokolo tijela troje pokojnika otkriveni su i tragovi kulta, odnosno pogrebnih rituala. Postoji još nekoliko grobnih nalaza Starčevačke kulture, poput onih na lokalitetima Vinkovci-Tržnica ili Vinkovci-Nama, koji otkrivaju sličan način sahrane u vidu polaganja tijela u grobnu jamu unutar naselja, uglavnom uz prisutnost grobnih priloga. Iako su nalazi iz Korenovske i Sopotske kulture koje su obilježile srednji i kasni neolitik znatno siromašniji, očito je da su se neki aspekti pokapanja zadržali sve do kraja mlađeg kamenog doba. Važno je napomenuti da su tragovi ritualnih obreda koji slave "kult mrtvih" zabilježeni i unutar Starčevačke i unutar Sopotske kulture. Primjerice, vrlo zanimljiv nalaz Sopotske kulture iz razdoblja srednjeg neolitika otkriven je na lokalitetu Ervenica kod Vinkovaca, a radi se o ritualnom ukopu dječje lubanje, što se može vidjeti i po razbacanim ostacima životinjskih kostiju i fragmentima ljudskih lubanja. Vinčanska kultura, iako najistaknutija među kulturama kasnog neolitika, ostavila je siromašne tragove u Hrvatskoj, a samo je jedan grob na mjestu današnjeg hotela u Vinkovcima koji se može pripisati Vinčanskoj kulturi zbog pronalaska posude sa obilježjima iste kulture.

Za Primorsku Hrvatsku, grobnih nalaza je nešto više, vjerojatno zbog bolje istraženosti. Posebno iz razdoblja ranog neolitika, jednostavno je uočiti brojne sličnosti, ali i regionalne specifičnosti što su krasile obje regije. Dominantna kultura ranog neolitika primorske Hrvatske je kultura impreso-keramike koja donosi značajne promjene u odnosu na mezolitik. Tri su dominantne vrste ukopa dokumentiranih uz Jadransku obalu, a to su ukop u položaju fetusa u grobnu jamu sa ili bez grobne konstrukcije, zatim sekundarni ukop razbacanih ljudskih kostiju i sekundarno selektivni ukop određenih dijelova tijela kao što je glava ili udovi. Važno je napomenuti da u ovoj fazi prevladava pojedinačni ukop, a rijetki su primjerci gdje nalazimo grupne ukope sa nekoliko tijela pokojnika. Grobni prilogi su rijetka pojava, a tamo gdje ih ima, uglavnom je to kameno oružje ili oruđe, ulomci keramike ili nakit od školjaka. Posebno zanimljiv nalaz ove kulture je kostur odraslog muškarca na lokalitetu Smilčić, čija je lubanja pronađena odvojena, ali u neposrednoj blizini od ostataka kostura. Takav odnos prema tijelu

pokojnika autori tumače kao strah koji je zajednica imala prema umrlom članu, te kako bi spriječili njegovo daljnje nanošenje štete, odvojili bi lubanju od ostatka tijela. Slična situacija zabilježena je na lokalitetu Crno Vrilo također pripisanom istoj kulturi, gdje je hrpa većeg kamenja bačena preko nogu pokojnika, vjerojatno zbog sličnog straha koje je zajednica imala od samog pokojnika. Od brojnih nalazišta srednjeneolitičke danilske kulture, ljudski ostaci otkriveni su tek na lokalitetima Danilo, Smilčić i Zemunik Donji. Važno je napomenuti da, iako i Danilo i srednjeneolitički sloj u Smilčiću pripadaju istoj kulturi, Smilčić pokazuje viši stupanj razvoja u odnosu na Danilo, koji još uvijek čvrsto ne raskida sa tradicijom Kulture impresso keramike, što je vidljivo po dominaciji dječjih grobova kao i po pokapanju mrtvih između nastambi unutar naselja. Područje Primorske Hrvatske u kasnom neolitiku predstavljeno je Hvarskom kulturom, imenovanom tako zbog reprezentativnog nalazišta na otoku Hvaru. Radi se o Grapčevoj špilji koja osim što je služila kao mjesto sekundarne vrste ukopa nekoliko jedinki, nudi i dokaze o ritualnom obredu pomoću mnoštva razbacanih ulomaka keramike, životinjskih kostiju i alatki. Ono što novo razdoblje kao takvo donosi u vidu pokapanja mrtvih, sada su nalazi posmrtnih ostataka u špiljama na otocima, a u nekima su utvrđeni i tragovi kulta. Osim u Grapčevoj Špilji, ljudske kosti pronađene su i u Smilčiću, gdje su tragovi pokapanja dokazani kroz sva tri razdoblja neolitika, a važan je i lokalitet Vela Špilja na otoku Korčuli gdje je dokumentiran jedini primarni ukop unutar špilje sa cjelovitim tijelima dvoje ljudi.

Ključne riječi: arheologija, artefakti, kult, neolitik, pokapanja

7. SUMMARY

NEOLITHIC BURIALS IN CROATIA

Around 6500 BC neolithic era began in southeastern Europe and there are a lot of changes that came with it. Among the other noveltys, the funeral practice changed, through which we can follow how the consciousness of our ancestors changed through the Neolithic period.

With the arrival of the Starčevo culture in the continental part of Croatia in the early Neolithic, the way of placing the bodies of the deceased in the grave changed, and a new pattern of burial was established that will last until the end of Neolithic. The most important site of the Starčevo culture is certainly Galovo-Ciglana as the only site where a protective fence has been documented around the burial area, and traces of cults and funeral rituals have been discovered around the bodies of the three deceased. There are several other grave finds of the Starčevo culture, such as those at the Vinkovci-Tržnica or Vinkovci-Nama sites, which reveal a similar way of burial in the form of placing the body in fetus position in a grave pit within the settlement, mostly in the presence of grave goods. Although the finds from the Korenovo and Sopot cultures that marked Middle and Late Neolithic are much poorer, it is obvious that some aspects of burials persisted until the end of the Late Stone Age. It is important to note that traces of ritual rites celebrating the "cult of the dead" have been recorded both within the Starčevo and Sopot cultures. For example, a very interesting find of the Sopot culture from the Middle Neolithic period was discovered at the Ervenica site near Vinkovci, and it is a ritual burial of a child's skull, which can be seen in the scattered remains of animal bones and fragments of human skulls. Vinča culture, although the most prominent among the cultures of the late Neolithic, left poor traces in Croatia. There is only one grave on the site of today's hotel in Vinkovci, which can be attributed to Vinča culture because of a vessel that had characteristics of the same culture.

For Coastal Croatia, there are slightly more grave finds, probably due to better research. Especially from the early Neolithic period, it is easy to notice many similarities, but also regional specifics that both regions had. The dominant culture of the early Neolithic of coastal Croatia is the Culture of impresso pottery, which brings significant changes in relation to the Mesolithic. There are three dominant types of burials documented along the Adriatic coast, such as burial in a fetus position in a grave pit with or without grave structure, then secondary burial of scattered human bones and secondarily selective burial of certain body parts such as head or limbs. It is important to note that at this stage individual burials predominate, and there are rare specimens where we find group burials with several bodies of the deceased. Grave attachments are a rare occurrence, and where they are found, it is mostly stone weapons

or tools, fragments of pottery, or shell jewelry. A particularly interesting finding of this culture is the skeleton of an adult male at the Smilčić site, whose skull was found separate, but very close to the remains of the skeleton. Such an attitude towards the body of the deceased is interpreted by the authors as the fear that the community had towards the deceased member, and in order to prevent his further harm, they would separate the skull from the rest of the body. A similar situation was recorded at the Crno Vrilo site also attributed to the same culture, where a pile of larger stones was thrown over the feet of the deceased, probably due to a similar fear the community had of the deceased himself. Out of the numerous sites that can be attributed to this culture, human remains were discovered only at the sites of Danilo, Smilčić and Zemunik Donji. It is important to note that, although Danilo and the Middle Neolithic layer in Smilčić belong to the same culture, Smilčić shows a higher level of development compared to Danilo, which still does not firmly break with the tradition of Culture of impresso pottery, which is evident in the dominance of children's graves and burial of dead between dwellings within the settlement. The area of Coastal Croatia in the late Neolithic was represented by the Hvar culture, named so because of the representative site on the island of Hvar. That site is Grapčeva špilja which apart of being a site of secondary type of burial for several individuals, also offers an evidence of ritual rites which can be seen through the scattered fragments of pottery, animal bones and tools. What the new period as such brings in the form of burial of the dead, are findings of mortal remains inside of the caves on the islands. Traces of a cult have also been found in some of them. Apart from Grapčeva Špilja, human bones were also found in Smilčić, where burial traces have been proven through all three Neolithic periods, as well as the Vela Špilja site on the island of Korčula, where the only primary burial inside the cave with the complete bodies of two people has been documented.

Key words: archeology, artifact, burials, cult, neolithic

8. POPIS LITERATURE

1. BALEN J., ČATAJ L., 2014. – Jacqueline Balen, Lea Čataj, Sopotska kultura, *Darovi zemlje neolitik između Save, Dradex ve i Dunava*, AMZ, MSO i Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, Zagreb, 68-69.
2. BATOVIĆ Š., 1967. – Šime Batović, Pokapanje pokojnika u Smilčiću i kult mrtvih u neolitu Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave*, IV-V, JAZU 45, Zagreb, 264-274.
3. BATOVIĆ, Š., 1979. - Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, Sarajevo, 495-582.
4. BENAC A., 1962. – Alojz Benac, Tragovi kulturnog sahranjivanja u neolitu Jadranske oblasti, *Diadora – glasilo arheološkog muzeja u Zadru*, 2/2, Zadar, 7.
5. BENAC A., 1972.-1973. - Alojz Benac, *Obre I - Neolitsko naselje starčevačko-impreso i kakanjske kulture na Raskršću*, 27/28, Sarajevo, 23-39.
6. BRICKLE P., 2014. – Penny Brickle, Lengyelska kultura, *Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava*, AMZ, MSO i Sveučilište u Zagrebu Filozofski Fakultet, Zagreb, 85-86.
7. BORIĆ D. 2014. – Dušan Borić, Pokapanje i antropološki ostaci, *Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava*, AMZ, MSO i Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, Zagreb, 213.
8. BOULESTIN B., et al., 2009. – Bruno Boulestin et al., Mass cannibalism in the Linear Pottery Culture at Herxheim (Palatinate, Germany), *Antiquity*, 83/322, Department of Archaeology at Durham University, Durham, 268-277.
9. BURIĆ M., 2014. – Marcel Burić, Vinčanska kultura, *Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava*, AMZ, MSO i Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, Zagreb, 40-58.
10. DIMITRIJEVIĆ S., 1979. – Stojan Dimitrijević, Sjeverna zona (Neolit u centralnom i zapadnom djelu sjeverne Jugoslavije), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II (neolitsko doba)*, Sarajevo, 229-360.
11. DOMBAY J., 1939. - Janos Dombay, The Prehistoric settlement and cemetery at Zengöväikony, *Archaeologica Hungaricae*, 13, Budapest, 55-67.
12. FORENBAHER S., KAISER T., 2008. – Stašo Forenbaher, Timothy Kaiser, *Grapčeva špilja- pretpovijesni tor i obredno mjesto*, Rezultati revizijskih istraživanja 1997., Split: književni krug, Split, 133.

13. FORENBAHER S., KAISER T., FRAME S., 2010.- Stašo Forenbaher, Timothy Kaiser i Sheelagh Frame, *Neolithic mortuary ritual at Grapčeva cave, Croatia*, *Journal of field archeology*, 35/4, Ontario, Zagreb, 337-351
14. JANKOVIĆ I., et al., 2020. – Ivor Janković et al., A case of probable interpersonal violence from the Early neolithic site at Smilčić, Croatia, *International Journal of Osteoarcheology*, 30/3, 1-4.
15. KAHLKE D., 1954. - Ralf-Dietrich Kahlke, Die Beslaltungssitten des donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit I, Berlin, 131.
16. KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO M., 1997. – Prapovijesno naselje na Ervenici u Vinkovcima, *Opuscula archaeologica*, 21, Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci, 206-208.
17. KUKOČ S., 2012. – Sineva Kukoč, Spondylus gaederopus u neolitičkim kulturama na istočnom Jadranu, *Histria antiqua: časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju*, 21, Zadar, 194.
18. LOS DŽ., 2020. – Dženi Los, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja lokaliteta AN 6 Hermanov vinograd 1 na trasi južne obilaznice grada Osijeka, *Godišnjak instituta za arheologiju*, 16/1, Zagreb, 85-86
19. MARIJANOVIĆ B., 1993./1994. – Brunislav Marijanović, *Neki aspekti pokapanja u neolitiku Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta, Razdio povijesnih znanosti, 33/20, Zadar, 5-7.
20. MARIJANOVIĆ B., 2003. – Brunislav Marijanović, Crno Vrilo- novi grob starijeg neolitika u Dalmaciji, *Opuscula Archeologica*, 27, Zagreb, 37-40.
21. MARIJANOVIĆ B., HORVAT K., 2016. – Brunislav Marijanović, Kristina Horvat, Početci naseljavanja na području Zemunika, *Zemunik u prostoru i vremenu*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Sveučilište u Zadru, Zadar, 52-56.
22. MIKOV V., 1926./1927. – Vassil Mikov, Selišnata Mogila pri Balbunar, *Izvestia. Bulletin de l'Institut archaéologique bulgare*, 4, 251-284.
23. MINICHREITER K., 1998./1999. – Kornelija Minichreiter, Ranoneolitički ukopi i pogrebni običaji u naseljima Starčevačkog kulturnog kompleksa, *Annales instituti archeologici*, 15/16, Institut za arheologiju, Zagreb, 12-16.
24. MINICHREITER K., 2012. – Kornelija Minichreiter, Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2011., *Annales instituti archeologici*, 8/1, Institut za arheologiju, Zagreb, 17-18.

25. MINICHREITER K., 2013. – Kornelija Minichreiter, Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2012., *Annales instituti archeologici*, 9/1, Institut za arheologiju, Zagreb, 26-30.
26. MOORE A., et al., 2007. – Andrew Moore et al., Project “Early Farming in Dalmatia”: Pokrovnik 2006 (Preliminary results) DNJ, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 40/1, 15-16
27. OSZTAS A., et al., 2012. – Anett Osztas et al., Alsónyék-Bátaszék: a new chapter in the research of Lengyel culture, *Documenta Praehistorica*, 39, 390-392.
28. RADIĆ D., 2008. – Dinko Radić, Višeslojno arheološko nalazište pored Vele Luke na Korčuli, *Subterranea Croatica*, 6/10, Centar za kulturu Vela Luka, Korčula, 37.
29. ŠLAUS M., 2009. – Mario Šlaus, Antropološka analiza ljudskog kostura, *Crno Vrilo 2*, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, 35-42.
30. TEŽAK-GREGL T., 2014. – Tihomila Težak-Gregl, Kultura linearno-trakaste keramike, *Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava*, AMZ, MSO i Sveučilište u Zagrebu Filozofski Fakultet, Zagreb, 35-36.
31. ZLATUNIĆ R., 2003. – Romuald Zlatunić, Neolitički pogrebi na prostoru istočno Jadranske obale i njezinom širem zaleđu(prijelazna zona) tipološko statička-analiza, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 36/1, Arheološki muzej, Zagreb, 57-70.

9. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Skupina posuđa i goveđi rog zapadno od ulaza u središtu zemunice na položaju Galovo-Ciglana (K.Minichreiter, 1998.-1999., 15.).....	5
Slika 2. Jarak sa rupama od stupova koji su nosili ogradu (K. MINICHRITER, 2013., 29.)	6
Slika 3. Neki od priloga uz tijelo pokojnika (K.MINICHREITER, 2013., 30.).....	7
Slika 4. Grob Sopotske kulture na položaju Hermanov vinograd (J.Balen, T.Hršak i R.Šošić Klindžić, 2014., 67.).....	9
Slika 5. Jedini grob Vinčanske kulture u Hrvatskoj na mjestu današnjeg hotela Slavonija u Vinkovcima (J.Balen, T.Hršak i R.Šošić Klindžić, 2014., 47.).....	10
Slika 6. Kostur mladog muškarca kojem nedostaje lubanja iz bloka 64 na lokalitetu Smilčić (R.Zlatunić, 2003., 62.)	13
Slika 7. Dio kamenog oružja zabijen u femuru odraslog muškarca iz Smilčića (I.JANKOVIĆ et al., 2020., 3.).....	14
Slika 8. Grob odrasle žene iz Crnog Vrila kraj Zadra (B.Marijanović, 2003., 39.)	16
Slika 9. Ukop muškarca iz bloka 72 pronađen u srednjeneolitičkom sloju na Smilčiću (R.Zlatunić, 2003., 63.)	18
Slika 10. Ukop djeteta u rovu A na lokalitetu Danilo (A. Moore et al., 2007., 16.)	19
Slika 11. Ostaci dječje lubanje na lokalitetu Zemunik Donji (B.Marijanović, K.Horvat, 2016., 54.).....	20
Slika 12. Stratigrafski slojevi Grapčeve špilje utvrđeni nakon revizijskog istraživanja 1996. (S.Forenbaher et al., 2010., 27.)	22
Slika 13. Ukop mlađeg muškarca i odrasle žene u Veloj Špilji (R. ZLATUNIĆ, 2003., 65.).	23